

Natiqlik məharətinin mükəmməliyi ancaq onunla izah oluna bilməz ki, o, təkə dinləyicilərə hansısa məlumatı çatdırır, bu mükəmməlik həm də onunla hesablanır ki, öz obyektində nitqinin subyekt barədə aydın təsəvvür, böyük maraq yarada, yaxud induksiya şəklində cavab ala bilər. Belə çıxışlar həmişə meydana çıxartdığı ajiotajla xarakterli olur... Çıxışın auditoriyaya toxunması və maraq oyatması, ilk baxışda, natiqin nüfuzu və yaxud onun xüsusi psixoloji əhvali-ruhiyyəsi ilə bağlıdır, ekstremal halları da istisna etmək mümkün deyil. Nə cür olmasından asılı olmayaraq, proses zamanı nəticənin ancaq çıxış edən ləksik baqajı, məntiqi vurğuları, bədii ifadə vasitələrinin zənginliyindən yaranmadığı, daha çox intellektual potensialın həllə edici söz sahibi olduğu mütləqdir. O faktorunu unutmaz lazımdır ki, natiqlik üsullarının praktiki tətbiqi prosesində əldə edilə bilən xüsusi özünüidarə etmə bacarıqları tələb edilir. Natiqlik sənətinin yaranma tarixini antik ədəbiyyatın unikal məzmun və formada təzahür etdiyi qədim Yunanıstanda axtaranlar elə əvvəlcədən o qənaətə gəlirlər ki, sənətin başlıca mayası fərdi intellektədir. Heç bir qədim mədəniyyət - nə Misir, nə Akkad, nə Çin, nə də Hind mədəniyyətində kompleks yanaşmalara yunanlar kimi ciddi diqqət yetirmir, dialektikanın və danışıq söz sənətinin məzmun və üslub mükəmməliyinə yüksək standartlar vermirdilər. Müasir natiqlik ənənələri Qədim Yunanıstan və Romanın qədim ritorikasından qaynaqlandıqı birmənalı qəbul edilərsə də, bununla belə, müasir natiqlik üsullarının texniki inkişaf şərtlərinə əsaslandığını iddia edənlərin sayı az deyil. Son iki yüz ilin dünyaca məşhur natiqlərinin keçdiyi yolu, qazandıqı möhtəşəm nailiyyətləri şərtləndirən amillərlə bağlı fikir yürüdənlərin arqument zəifliyi də faktır.

Ümummilli Liderimiz və natiqlik məharəti

Mahira HÜSEYNOVA,
ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, filologiya elmləri doktoru, professor

O da faktır ki, natiqlik sənəti təkə uzaq dövrlərdə Roma konsulları və legionerlərinə parlaq karyera qurmağa kömək etməyib, bu məharət günümüzdə qədər müxtəlif siyasətçilərin siyasi olimpə gedən yolunda ağıla gəlməz rol oynayıb. Belə şəxsiyyətlərin sırasında ABŞ-in on altıncı prezidenti, Amerikanın milli qəhrəmanı, karyera yüksəlişində özünün natiqlik məharətinə borclu olan Abraham Linkolnu xatırlamaq olmur. Kasıb ailədə doğulsa da, hüquq təhsili alan Linkolnun prezidentliyə gedən yolu şifahi nağılıqdan keçib və o, ilk dəfə məhz bununla məşhurlaşdı, insanlar həttə onun hekayələrini dinləmək üçün uzaqdan gəlirdilər. Gettiburqda, Milli Əsgərlər Qəbiristanlığının açılışında söylədiyi çıxışı günümüzdə qədər ABŞ tarixinin ən uğurlu nitqlərindən biri kimi tarixə düşüb. Hər növbəti çıxışının mövzusunun seçərək ingilis dilinin bütün qrammatik və zəngin ləksik normalarını birmənalı olaraq gözəyən Linkoln, hər fürsətdə öz fikirlərini müzakirə etməkdən çəkinmir, səslənən təpkiyə diqqətli yanaşır. Bu ona öz mövqeyini müdafiə etmək üçün parlaq arqumentlər tapmaqla bərabər, nitqini təkmilləşdirməyə yardım olan vasitələrdən birinə çevrilirdi.

Jurnalist, yazıçı və ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatçısı olsa da, gənc yaşlardan Böyük Britaniya, daha sonra dünya siyasətində parlaq mövqə tuta bilən, ölkəsinin Baş naziri kimi məsuliyyətli vəzifəyə layiq görülen, İkinci Dünya müharibəsinin əksər dövrlərində həmin vəzifədə qalan Uinston Çörçill tarixə daha çox misilsiz natiq kimi düşüb. Çörçill nitqin emosionallığına və natiqin öz ideyalarına sədaqətə böyük əhəmiyyət verir və bunu öz komandasının yanında belə ifadə edirdi: "Əgər özünüz öz sözlərinizə inanmırsınızsa, başqalarını necə inandırma bilərsiniz?". O da var ki, nitq mədəniyyəti üzrə ən istedadlı araşdırmaçılar Çörçillin uğurlu nitqinin köklərini müəyyənləşdirə bilməmişlər: sadəliyi qiymətləndirmək və dinləyicilərin mahiyyəti qavramasına mane olan çox mürəkkəb, iddialı hər şeyi rədd etmək. Bir sözlə, o, hesab edirdi ki, "qısa sözlər ən yaxşıdır" və insan ondan öz çıxışlarını sadələşdirməyi, onları aydınlaşdırmağı öyrənməli.

Birinci Dünya müharibəsində Osmanlı ordusunda xidmətdə olan, müharibənin sonunda Osmanlı imperiyasının məğlub olmasının ardınca İstiqlaliyyət müharibəsi - Türk

Milli Hərəkətin liderlik və öndərlik edən, Türkiyə İstiqlaliyyət müharibəsi ərəfində Ankara Hökumətini quran, Türkiyə Ordusunun Baş komandanı olaraq Sakarya döyüşündəki qələbəsinə görə 19 sentyabr 1921-ci ildə "Qazi" ləqəbini alan Qazi Mustafa Kamal Paşa Atatürk türk və dünya tarixində həm də qeyri-adi natiqlik məharətinə görə öz adını həkk edib.

"Nəticəsi fəlakət və təəssüfləndirici hadisələrə səbəb olan və xalqımızın kədərinə yol açan Dünya müharibəsinə qoşulmamaq, əlbəttə ki, daha çox yaxşı olardı. Lakin bu maddi cəhətdən mümkün deyildi. Çünki qoşulmamağımız silahlı bitərəfliyi, yəni boğazların bağlı olmasını tələb edirdi. Halbuki vətənimizin coğrafi mövqeyi, İstanbulun strateji vəziyyəti, rusların Antanta dövlətləri ilə birgə olması bizim müharibədən uzaq olmamıza yardımçı deyildi. Bundan əlavə, silahlı bitərəfliyin davam etməsi üçün pulumuz, silahımız, sənayemiz, qıscaca, lazımi sursatlarımız da yox idi. Antanta dövlətlərinin, xüsusilə ingilislərin pul verməməyi bir yana, gəmilərimizi ələ keçirərək xalqın əziyyətlə topladıqı gəmiqayırmaya aid yeddi milyon lirəmizi məcburi almaları, Antanta dövlətlərinin müharibə elan etmələri, Osmanlıın xeyrinə olmayan Ermənistan Respublikası yaratmağa qərar verdiklərini bildirmələri və həttə bolşeviklərin paylaşdığı gizli müqavilələrdən də gördüyü kimi, İstanbulun Çar Rusiyasına vəd edilməsi müharibəyə Antanta dövlətlərinə qarşı girməyimizin məcburi olduğunu göstərən açıq-aydın faktlardır" (*"TBMM açılış danışıqı"*. TBMM. 24 aprel 1920).

Bu məşhur və lakonik, emosional da adlandırılmalı biləcək nitqində Qazi Mustafa Kamal Paşa Türkiyə Böyük Millət Məclisinin üzvlərinə üz tutub danışsa da, əslində, bütün türk xalqına üz tutur, gerçəklik barədə danışır. Bir müddət keçəcək, TBMM-nin həmin ilk iclasının iştirakçılarından olan Yaqub Qədiri Qaraosmanoğlu "bu çıxışın Qazi Mustafa Kamal Paşanın siyasi karyerası müddətindəki ən möhtəşəm nitqlərdən biri olduğunu" qeyd edəcək (*"Yaqub Qədiri Qaraosmanoğlu. Liseədəbiyatı.com sitesi, Erişim tarixi 29.07.2011"*).

Dilə daha global bir baxışdan yanaşsan, dili ən böyük ictimai hadisə kimi qəbul edən, "Dil xalqın ən böyük sərvətidir" - deyən Ümummilli Lider Heydər Əliyev, dili istənilən xalq keçdiyi yolun ən böyük tərcüməni adlandırdı və təsadüfi deyil ki, məhz bu keyfiyyətinə görə, Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı naminə mümkün olan hər bir addımı atırdı. Böyük dövlət adamının, dünya miqyaslı siyasətçinin öz doğma dilinə sərhədsiz sevgisinin köklərini məhz bu nöqtədə axtarmaq lazımdır. Böyük Vətənpərvər buna görə idi ki, Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə, 1981-ci il iyunun 12-də Azərbaycan yazıçılarının VII qurultayındakı nitqində dilin ən böyük təəsübkeşi hesab etdiyi insanlara, yazıçı, şair-ədəbiyyata bağlı olan hər kəsə və onların şəxsinə ziyahlara, bütün xalqa üz tutaraq deyirdi: "Mədəniyyət və elmin seviyyəsi yüksəldikcə, həyatın axarı gücləndikcə dilin təkmilləşməsinə, inkişaf etməsinə və zənginləşməsinə daha çox qayğı göstərmək lazımdır. Bu, respublikanın bütün ədəbiyyatçıları, Yazıçılar İttifaqının ən mühüm vəzifələrindən biridir. Azərbaycan dilinin

safılığına, kütlələrin nitq mədəniyyətinə dəim qayğı göstərilməlidir".

Onu xatırlatmaq hökmən vacibdir ki, Azərbaycan dilinə və onun qorunması ilə bərabər, inkişafına diqqət və qayğısı Ümummilli Liderin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövrdən daha geniş spektrdə müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu dövrlərdə qabarq görünür. Azərbaycançılıq dövlət siyasətinin başlıca tərkib hissəsi kimi qəbul edən Prezident Heydər Əliyev buna görə idi ki, həmin siyasətin tərkib hissələrini birmənalı olaraq dilə gətirirdi: "Milli ideologiyamızın ikinci hissəsi bizim milli-mənəvi dəyərlərimizdir. Milli-mənəvi dəyərlərimiz bizim ana dilimizdir. Azərbaycan dilidir, bizim dinimizdir, bizim adət-ənənələrimizdir".

İstənilən auditoriyanın nəzərəcarpacaq hissəsini daha çox məntiqin dominantlığını müşahidə edənlər kifayət qədərdir. Bu da ondan irəli gəlir ki, şüurumuz hər şeydə sistem, nizam və məntiq axtarmağa meyillidir. Bizim təfəkkürümüzdə hadisələrin inkişafının məntiqi öz əksini tapır. Bu, "əksin tapma" həm də onunla xarakterizədir ki, Ümummilli Lider nitqində bədii ifadə vasitələrindən yeri gəldikcə, dil koloritinin bütün incəliklərini bəhrələnməklə, bütün nitqlərində səmimiyyəti. Məntiqi vurğulardan yerli-yerində, ustalıqla bəhrələnən Heydər Əliyev buna görədir ki, fikrini növbəti auditoriyasına çatdırmaqda, həmçinin onun düzgün məcraya yönəldilməsində heç kimlə müqayisəolunmaz idi. Ümummilli Liderin belə çıxışlarının biri, Xocalı soyqırımının onuncu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciəti umikalıdır. Nitqin cazibəsi, ilk növbədə, Ümummilli Liderin səmimiyyəti, faktlardan yerli-yerində istifadə etməsi ilə bağlıdır. O məşhur nitqin hədəfi, əslində Ümummilli Liderin yaşanmış faciənin miqyası və onun dəhşətləri barədə eşitməli olan, lakin heç cür eşitmək istəməyən beynəlxalq güc mərkəzləridir: "Bu gün mən xalqımızın tarixində kədərli və faciəli bir səhifə olan Xocalı soyqırımını münasibətlə sizə müraciət edirəm. Bu qəddar və amansız soyqırımı aktı insanlığın tarixinə ən dəhşətli kütləvi terror hadisələrindən biri kimi daxil olmuşdur. Xocalı faciəsi iki yüz ilə yaxın bir müddətdə erməni şovinist-millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsidir" (*"Azərbaycan" qəzeti. 26 fevral 2002-ci il*).

Nitqi dinləyənlər və yaxud oxuyanlar onun leytmotivindəki ana xətti tutmaqla bərabər, ona da diqqət yönəldirlər ki, sözügedən dəhşətli cinayətdə, demək olar ki, bütün küldə erməni xalqının məsuliyyət daşıdığı halda (hərəkət və hərəkətsizliyə görə), Ümummilli Lider bir daha ucada dayanır və ancaq "erməni şovinist-millətçilər" ifadəsini işlədir.

Nitq mədəniyyəti normal sistemidir və bu normalar sistemindən hər bir natiqin necə istifadə etməsi individual yanaşmalardan asılıdır və buna görədir ki, müxtəssislər nitq mədəniyyətini dilçiliyin tətbiqi sahəsi kimi görür və xarakterizə edirlər. Nitq mədəniyyətinin ən diqqətçəkən məqamı dialektik məntiqin hadisələrə müəyyən yanaşması ilə təzahür edir. Hər bir natiq nitqində mövzunun həsr olunduğu anlayışın

məzmununu açır, müəyyən mühakimələri ifadə edir və tamaşaçılar üçün bəzən gözəlməz nəticələrə gəlir. Əgər o, aydın və ardıcıl, əsaslı danışırsa, dinləyicini hipnozədi təsir bağışlayan "dəmir" məntiqin əsirliyindən "xilas etmə", demək olar ki, mümkünsüz olur. Ümummilli Liderin yaddaqalan çoxsaylı nitqlərindən biri, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevə Moskva Dövlət Universitetinin fəxri doktoru diplomunun təqdimatı zamanı çıxışdır. O çıxışın konfiqurasiyasının heyrtəmiz incəliklə yadradıldığı şahidi oluruq. Moskva Dövlət Universiteti Rusiya ali təhsil müəssisələrinin şəxsi lideri olmaqla bərabər, beynəlxalq arenada da öz nüfuzu ilə seçilir. Həmcə elə də böyük olmayan nitqində Ümummilli Lider universitetin Rusiya elminin inkişafında oynadığı möhtəşəm rolu vurğulamaqla bərabər, bu təhsil müəssisəsinin Azərbaycanın mədəni, həmçinin ictimai-siyasi həyatında oynadığı rolu qeyd edir: "Moskva Universiteti çoxlarına, o cümlədən də bizə - Azərbaycan xalqına, azərbaycanlılara əzizdir.

Azərbaycanda demokratik mətbuatın banisi Həsən bəy Zərdabi hələ 1865-ci ildə Moskva Universitetini bitirmişdir.

1918-ci ildə - Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi qazandığı ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hökumətinə başçılıq etmiş Fətəli Xan Xoyski 1901-ci ildə Moskva Universitetində təhsilini başa çatdırmışdır. Sonrakı illərdə minlərlə, on minlərlə insan, o cümlədən azərbaycanlılar Moskva Universitetində təhsil almışlar. Biz Azərbaycan üçün, xalqımız üçün yüksək səviyyəli alimlər, təhsil, elm və mədəniyyət ocaqları üçün müxtəssislər və xadimlər hazırlanmasına görə Moskva Dövlət Universitetinə minnətdarım" (*"Xalq qəzeti" 26 yanvar, 2002-ci il*).

Natiqlik məharətində heç də az rol oynamayan nitqdə ardıcılıq təmin edəcək tezislərin əhəmiyyəti şübhəsizdir və onların dəlillərlə dəstəklənməsi, yaxud arqumentlərlə əsaslanması mütləqdir. Arqumentlər natiqin ifadə etdiyi fikirlər zamanı ortaya çıxan biləcək suallara cavab verir: "Biz nöyi tələqin edirik?" Tələqlərsə tutarlı faktlara əsaslanmaqla yarana bilər. Bu faktlara statistik məlumatlar, iqtisadi qanunlar kimi nəzəri müddəalar, dünya təcrübəsinə əsaslanan mühakimələr və ibrətəmə tarixi analoqlar ola bilər.

Birbaşa, müşahidə və mülahizələrlə, yəni məntiqi nəticələrlə sübut edə bilərsiniz. Birinci tələb odur ki, məntiq arqumentləri bilavasitə tezis arqumentləri ilə əlaqəli olmalıdır, əks halda, nitq, ilkin niyyətdən çox-çox uzaq bir fikrin təsdiqinə yönələn cəhdədən başqa bir şey olmayacağını əminliklə demək olar. İkinci tələb odur ki, arqumentlər inandırıcı olmalı, yəni dinləyicidə təəddüd yaratmamalıdır. Bu tələb pozulduqda, yanlış səbəbin məntiqi səhvi (arqumentlər açığı-aydın yetersiz olarsa) və ya səbəbin gözənilməsi xətası (arqumentlərdə inandırıcılıq motivasiyası qabarıqdırsa) yaranır. Yanlış əsasda çıxarılan nəticə açıq-aydın yalandır, sübut edilməmiş bir nəticədə saxtakarlıq istisna etmir.

Arqumentlər üçün üçüncü tələb, tezisdən asılı olmayaraq, onların etibarlılığıdır. Əgər belə deyilsə, "sübutda dairə" xətası baş verir.

Natiqlik məharəti inandırma bilməkdir. Bunun üçündür ki, "ritorika" nı çox zaman inandırma sənəti adlandırılır. Təsədüfi deyil ki, Aristotel ritorikanı "hər hansı bir mövzuya inandırmağın mümkün yollarını tapmaq bacarığı" olduğunu deyir, Platon isə bunu birmənalı olaraq "zehni idarə etmək sənəti" adlandırdı.

Nitq mədəniyyətinin cilanması prosesi aşağıdakı şərtlər daxilində diqqəti cəlb edir:

- 1) ədəbi dilin normalarını bilmək;
- 2) ən çox onlara uyğun seçmək imkanı verilmiş nitq vəziyyətində dəqiq, uyğun söz və ifadələr;
- 3) linqvistik vasitələrdən (sinonimlər, tropolar, fiqurlar, frazeoloji vahidlər) və ekstralingvistik vasitələrdən istifadə etməklə əldə edilən nitq inifadəliliyi (jestlər, mimika, intonasiya, nitqin sürəti, pauzalar, ses səviyyəsi).

Bu məqamda bir amili xatırladaq ki, natiqlik sənətinin spesifik xüsusiyyətlərini bilmək, hələ məsələnin hamısı deyil. Başlıca məsələ, Siseron demiş, dinləyicinizdə hansı assosiasiyaları yaratmaq istəyinizdir. Belə məqamda metaforalardan yerli-yerində istifadə edilməsi məqsədə aparın ən səmərəli yollardan biri sayılır. Metaforanı çox zaman müxtəssislər gizli müqayisə adlandırır. Uğurlu metaforalar hadisələrin mahiyyətini daha yaxşı başa düşməyə, onları görməyə, duyğuları oyatmağa və uzun müddət yaddaşlarda qalmağa imkan verir. Natiq davamlı olaraq dinləyicilərinə danışıqlı hadisələrin təsvirlərini axtarır. Şəkillər həyati müşahidə etdikdə, əks etdirdikdə, empatiya qurduqda doğulur. Onlar hansısa hadisəyə emosional reaksiyanızın və assosiativ düşüncə qabiliyyətinizin sintezi kimi yaranır. Hesab edirik ki, buna nümunə kimi Ümummilli Liderimizin Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsinin yaradılmasına həsr olunan müşavirədəki çıxışından bir parçanı göstərmək olar: "Mən daha çox istərdim ki, Naxçıvan xanlığının tarixi çox gözəl yazılsın. Naxçıvan xanlığının çox böyük tarixi var. Bu xanlıq nə vaxt yaranıbdır, fəaliyyəti nədən ibarət olubdur? AXI, Naxçıvanı idarə edənlər. İrəvan xanlığı var. Naxçıvan xanlığı ilə İrəvan xanlığı bir-birilə qoşa bağlı idi. İndi ermənilər deyirlər ki, yox, orada ermənilər olubdur. Amma həqiqətən İrəvan xanlığıdır. Naxçıvan xanlığını siz dərdindən öyrənəndə, mütləq İrəvan xanlığına gedib çıxacaqsınız. İrəvan xanlığı haqqında Ermənistanda tapmadığımız materialları Rusiyanın arxivlərində, Sankt-Peterburqda, rus imperiyasının arxivlərində tapacaqsınız və görəcəksiniz ki, nələr var" (*Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsinin yaradılmasına həsr olunan müşavirədəki çıxış. "Azərbaycan" qəzeti 13 avqust, 2002-ci il*).

Ümummilli Liderimizin natiqlik məharətinin bütün qaydalarından yerli-yerində faydalanması böyük dövlət adamının nitqlərini daha canlı, canlı olduğu qədər də cazibəli edirdi. Nitqlərdə pauzalar (məhz pauzalar zamanı deyilənlərin başa düşülməsi baş verir, sual vermək mümkün olur), incə yumor çalarlarının qatılması, mənalı nitq zamanı hazırcavab iradlar, ən başlıca, nitq boyu hakim kəsilən səmimiyyət, bunlar hamısı Ulu Öndərin nitqdəki canlılığı şərtləndirən amillər idi.